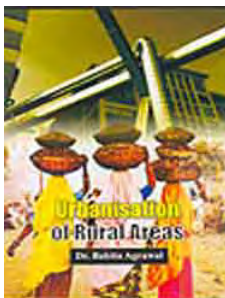

بررسی کتاب

Urbanisation of Rural Areas/ Edited by Babita Agrawal, Jaipur (India): ABD Publishers, 2009, 455 p.

شهری شدن نواحی روستایی / ویرایشگر: بابیتا آگراوال، جایپور (هندوستان): ای بی دی، ۲۰۰۹، ۴۵۵ صفحه

کتاب «شهری شدن نواحی روستایی»، با نگاهی ویژه به مناطق روستایی، به بحث و بررسی پیرامون چالش‌های فرایند شهری شدن (به‌مثابه بخشی از فرایند توسعه) می‌پردازد. کتاب از ۳۱ فصل تشکیل شده است. فصل اول، «نقش اعتبارات خرد در توسعه روستایی»، اثرات سیاسی این اعتبارات و مسئله توانمندسازی در سطح محلی (به‌ویژه در مورد زنان) را بررسی کرده است. تأثیر این اعتبارات بر شرایط اقتصادی فقرا، ساختار جامعه و توزیع قدرت درون آن موضوعی بلندمدت است. با کمک این اعتبارات می‌توان سرمایه مادی و اجتماعی را به هم پیوند داد، ساختار اقتصادی و اجتماعی طردگر^(۱) را دگرگون ساخت. در فصل دوم، «مقایسه خودپنداره^(۲) و ویژگی‌های شخصیتی دانش‌آموزان شهری و روستایی در ایالت اوتار پرادش^(۳) هند»، از ثابت ماندن اندیشه و رفتار روستاییان این ایالت به‌رغم مهاجرت به شهرها بحث شده است. تحول شخصیتی دانش‌آموزان این منطقه نیازمند توسعه زیرساختی، صنعتی و آموزشی است. فصل سوم، «تأثیر شهری شدن بر نواحی روستایی، و نقش حکومت در این زمینه»، به ویژگی‌های فرایند شهری شدن، نقش حکومت در توسعه روستایی و شهری، بهبود اوضاع محلات فقیرنشین شهری^(۴) از حیث مسائل زیست‌محیطی، توسعه

یکپارچه شهرک‌های کوچک و متوسط، خدمات اساسی شهری، توسعه اجتماع محلی^(۵)، و برنامه توسعه روستایی یکپارچه می‌پردازد.

فصل چهارم، «مدیریت مراقبت‌های بهداشتی»، به وضعیت بیماری سیل به‌ویژه در هندوستان پرداخته است. نویسنده سیل را یک بیماری اجتماعی با جنبه‌های پزشکی می‌داند که می‌توان آن را شاخصی از رفاه اجتماعی نیز تلقی کرد. در این زمینه، وی عوامل اجتماعی به هم مرتبطی مانند مسکن نامناسب، ازدحام^(۶) یا انفجار جمعیت^(۷)، سوء تغذیه، فقدان آموزش، ازدواج زود هنگام، ناآگاهی از علل بیماری‌ها و به‌طور کلی، کیفیت زندگی پایین را بررسی کرده است. فصل پنجم، «جایگاه کشاورزی در هند»، ناظر است بر ویژگی‌های کشاورزی هند و نقش کشاورزی در اقتصاد و توسعه. کشاورزی دارای نقشی محوری در اقتصاد ملی هند بوده و کلید رشد تولید ناخالص داخلی، اشتغال‌زایی، کاهش فقر و توزیع عادلانه درآمد در این کشور است. در فصل ششم، «شهری شدن نواحی روستایی: معاش مبتنی بر کشاورزی^(۸) و منابع طبیعی»، نویسنده از رویکردی نظام‌مند و کل‌نگرانه^(۹) به منظور دستیابی به منابع طبیعی پایدار سخن گفته است. در این رویکرد، تغییرات کاربری زمین‌ها در کانون توجه قرار می‌گیرد.

فصل هفتم، «شهری شدن در هند»، مسائل اساسی شهری شدن در این کشور را بررسی می‌کند: محلات فقیرنشین، حمل‌ونقل، آبرسانی و بهداشت، آلودگی هوا و آب، مسکن، ضعف زیرساخت‌های اجتماعی (مدرسه، بیمارستان) و مانند اینها. در فصل هشتم، «تأثیر شهری شدن بر کشاورزی هند»، همبستگی بین سطح شهرنشینی و بهره‌وری کشاورزی تحلیل می‌شود. در فصل نهم، «نقش خرده‌فروشان^(۱۰) کشاورزی در توسعه روستاهای هند»، نویسنده گردش مالی صنعت خرده‌فروشی در هند را در سال‌های ۲۰۰۶، ۲۰۱۰ و ۲۰۱۵، به ترتیب، حدود ۳۰۰، ۴۲۷ و نزدیک به ۶۳۷ میلیون دلار ارزیابی کرده است. تنها سه درصد فعالیت‌های این بخش شکل سازمان‌یافته دارد. این صنعت، پس از کشاورزی، بزرگ‌ترین عامل اشتغال در هند است. فصل دهم، «مهاجرت از روستا به شهر»، به عوامل اثرگذار بر این مهاجرت می‌پردازد که از آن میان، می‌توان فشار بر زمین‌ها (ناشی از رشد بی‌رویه جمعیت) و انگیزه‌های مالی را نام برد.

انگیزه مالی عامل اصلی جریان‌های مهاجرتی^(۱۱) است و موجب می‌شود که در بسیاری از مواقع، فقرا و طبقه کارگر به مشاغل پیش‌پافتاده^(۱۲) در کلان‌شهرها روی آورند. جان‌مایه مباحث فصل یازدهم، «شهری شدن روستایی^(۱۳) در مقابل صنعتی شدن روستایی^(۱۴)»، این است که بهسازی^(۱۵) نواحی روستایی و توسعه منطقه‌ای عادلانه بیشتر نیازمند توسعه نامتمرکز صنایع در مناطق روستایی است تا سرمایه‌گذاری در پروژه‌های پرهزینه گذشته. فصل دوازدهم، «نقش حکومت در شهری کردن مراقبت‌های بهداشتی روستایی»، به مسائلی نظیر دسترسی به پزشکان، ایجاد مصونیت^(۱۶) در برابر بیماری‌ها، همکاری سازمان‌های دولتی و غیردولتی در ارائه خدمات بهداشتی، ایجاد ظرفیت در ارائه خدمات، برنامه‌ریزی نامتمرکز و ارزیابی طرح‌های بهداشتی منطقه‌ای، و نظارت مؤثر بر برنامه‌ها می‌پردازد. در فصل سیزدهم، «افزایش تفاوت‌ها در مراقبت‌های بهداشتی شهری و روستایی با عطف نظر به بهداشت و سلامت زنان»، نویسنده با اشاره به وضعیت کشور هند، روستاییان را قربانی اصلی سیاست‌ها دانسته و شرایط زندگی شمار زیادی از آنها را وحشتناک^(۱۷) ارزیابی کرده است. رویه‌های غیرمطمئن زایمان، آب آلوده، تغذیه بد و محیط زیست غیرانسانی، برخی چالش‌های پیش‌روی نظام بهداشت عمومی هند قلمداد می‌شوند.

در فصل چهاردهم، «تأثیر شهری شدن بر کشاورزی و جامعه روستایی»، به مواردی از این دست توجه شده است: ایجاد فرصت‌های جدید اشتغال، تنوع فعالیت‌های کشاورزی، رشد اقتصادی، تولید تخصصی، افزایش کشت و صنعت‌ها، تغییر سبک زندگی، افزایش تفاوت‌های درآمدی، به خطر افتادن سلامت خاک، کاهش دسترسی به آب، افزایش روستاییان بی‌زمین، گسترش خانواده‌های هسته‌ای^(۱۸)، افزایش مهاجرت، کاهش همسازی اجتماعی^(۱۹)، و افول اقتدار نهادهای اجتماعی. در فصل پانزدهم، «شهری شدن و توسعه روستایی»، از جمله به شبکه‌های آبرسانی، فقر شهری و گسترش محلات فقیرنشین، نگرانی‌های زیست‌محیطی برخاسته از تراکم جمعیت شهری، شبکه‌های زهکشی^(۲۰) و شبکه فاضلاب^(۲۱)، آلودگی صنعتی شهری، و تأمین مسکن همگانی پرداخته شده است. در فصل شانزدهم، «شهری شدن هند: پویایی‌های

روستایی»، نویسندگان با اشاره به اینکه درصد جمعیت شهری هند از ۱۷/۳ درصد در ۱۹۵۱ به تنها ۲۸/۷ درصد در ۲۰۰۷ رسیده، رشد اقتصاد روستایی هند در دو دهه گذشته را سریع‌تر از اقتصاد شهری این کشور ارزیابی کرده است. با سرمایه‌گذاری ناکافی در زیرساخت‌های شهری و اتخاذ سیاست‌هایی که مانع از رشد صنایع کاربر (۲۲) شده، فرایند شهری شدن در هند کند شده است. وضعیت هند از نظر سرعت شهری شدن متفاوت با بقیه دنیاست.

فصل هفدهم، «نقش شهری شدن در توسعه روستایی هند»، مسائل برآمده از شهری شدن را واکاوی کرده است: ۱- توسعه بدون برنامه‌ریزی (۲۳) شهرهای کوچک؛ ۲- گسترش نواحی پرازدحام (۲۴) در شهرهای بزرگ‌تر؛ ۳- جاده‌های باریک که عامل ترافیک و تصادف‌اند؛ ۴- آب‌رسانی و برق‌رسانی نامناسب؛ ۵- شبکه‌های ناکارآمد فاضلاب و زهکشی؛ ۶- شلوغی بازارها و سایر مکان‌های عمومی؛ ۷- آلودگی هوا و آب و فقدان بهداشت؛ ۸- بیکاری. فصل هجدهم، «شهری شدن زنان روستایی هند از طریق تأمین اعتبار خرد»، به برخی ویژگی‌های عمومی کسب و کارهای زنان در کشورهای در حال توسعه پرداخته است، که از آن جمله‌اند: کوچک بودن (تعداد کم کارگران)؛ کاربست فناوری‌های سنتی؛ اتکا به روابط خانوادگی؛ سطوح پایین آموزش و سواد؛ و تجربه کاری کمتر نسبت به هم‌تایان مرد. در فصل نوزدهم، «فرهنگ حاشیه شهری»، از این فرهنگ به‌مثابه یک انقلاب اجتماعی یاد شده و نویسندگان مفهوم آن را گسترش زندگی شهری با استفاده از مؤلفه‌های زندگی در نواحی روستایی دانسته است. در فصل بیستم، «اهمیت بیمه در بخش کشاورزی»، از این موضوع سخن به میان آمده که تمامی فعالیت‌های کشاورزی مستلزم اقداماتی در راستای تحدید مخاطرات (۲۵) است و بیمه نیز اصلی‌ترین اقدام در همین زمینه به‌شمار می‌رود.

فصل بیست و یکم، «توانمندسازی زنان روستایی با عطف توجه به موضوع برابری جنسیتی»، معضلاتی مانند خشونت علیه زنان، بدرفتاری و استثمار جنسی، و خرید و فروش غیرقانونی یا قاچاق (۲۶) زنان را بررسی کرده و همچنین، مادران تحصیل‌کرده روستایی را موهبتی برای نسل‌های آینده دانسته است، زنانی که می‌توانند بقا، تغذیه،

تحصیل، آگاهی از بیماری‌ها، و تخصیص منابع به فرزندان خود را بهبود بخشند. در فصل بیست و دوم، «نقش اعتبارات خرد در توسعه روستایی»، از سه اصل عمده در تأمین این اعتبارات یاد شده است: ۱- فقرا به انواع خدمات مالی نیاز دارند و نه فقط وام؛ ۲- باید اعتبار خرد معطوف به ایجاد نهادهای مالی محلی و بادوام باشد؛ و ۳- دولت باید علاوه بر فراهم آوردن خدمات مالی، دسترسی بدین خدمات را نیز تسهیل کند. فصل بیست و سوم، «نقش زنان در شهری شدن»، رویکردهای مختلف در زمینه نقش زنان در توسعه اقتصادی را مطرح کرده است: نوکلاسیک^(۲۷)، نهادی^(۲۸)، مارکسیست^(۲۹)، و رویکرد موسوم به «گانندی و نهرو»^(۳۰). در فصل بیست و چهارم، «تأثیر شهری شدن بر توسعه روستایی در هند»، از شهری شدن به مثابه فرایندی یاد شده است که همه ملل، در گذار از جامعه کشاورزی به جامعه صنعتی، آن را تجربه می‌کنند. به باور نویسنده، سطوح مختلف شهری شدن بازتابی از درجات متفاوت توسعه اقتصادی است. فصل بیست و پنجم، «تولید برق به مثابه کلید رشد صنعتی در نواحی روستایی»، مسئله انرژی را به منزله عاملی حیاتی در توسعه پایدار بررسی کرده است.

مهم‌ترین بحث فصل بیست و ششم، «اثرات شهری شدن و صنعتی شدن بر منطقه چوتاناگپور»^(۳۱) هند، این نکته است که روند شهری شدن تنها به معنی رشد جمعیت در مراکز شهری نیست، بلکه به معنی افزایش تعداد این مراکز نیز هست. در فصل بیست و هفتم، «شهری شدن بخش روستایی هند»، به اهداف برنامه‌ریزی شهری اشاره شده است که باید مواردی مانند ایجاد توازن بین طرح‌های شهری و منطقه‌ای، توسعه یک مبنای اقتصادی قوی برای اقتصاد شهری، ادغام اقتصاد شهری و روستایی با توجه خاص به صنایع کشاورزی محور^(۳۲)، و تأمین مسکن برای ساکنان محلات محروم با رعایت موازین انسانی را دربرگیرد. فصل بیست و هشتم، «تأثیر شهری شدن بر نسل جوان»، از برآوردهای سازمان ملل سخن گفته است که طبق آنها، تا ۲۰۲۵، بیش از سه پنجم جمعیت جهان در مناطق شهری زندگی خواهند کرد. شهری شدن این ظرفیت را داراست که نابرابری‌های درون‌شهری و نابرابری بین شهر و روستا را افزایش دهد. جوانان از گروه‌هایی به‌شمار می‌روند که از این تغییرات به شکلی گسترده اثر

می‌پذیرند. فصل بیست و نهم، «صنعتی شدن نواحی روستایی»، بدین مسائل می‌پردازد: مفهوم صنعتی شدن روستایی، اهمیت صنایع و صنایع دستی روستایی، کسب و کارهای خرد روستایی، دسترس‌پذیری مواد خام، نیروی کار ماهر، مقوله کارآفرینی، رقابت و بازاریابی. فصل سی‌ام، «تأثیر شهری شدن بر اقتصاد روستایی»، ناظر است بر افزایش تقاضا برای مسکن و پیامدهای آن، تغییر در معاش^(۳۳) و عادات غذایی، الگوهای تولید کشاورزی، و بازاریابی و قیمت‌گذاری محصولات کشاورزی. در فصل سی و یکم و پایانی کتاب، «اقتصاد روستایی در مرحله گذار»، نویسنده با بررسی وضعیت کشور هند بدین نکته اشاره می‌کند که اقتصاد روستایی این کشور، طی پنج دهه (از ۱۹۵۰ تا ۲۰۰۰)، از یک اقتصاد مبتنی بر معاملات پایاپای^(۳۴) به یک اقتصاد غنی متکی بر نقدینگی^(۳۵) بدل شده است.

«شهری شدن نواحی روستایی» کتابی جامع است که با همکاری ۴۳ تن از متخصصان رشته‌های مدیریت، علوم رفتاری، اقتصاد، کشاورزی، بیوشیمی، علوم سیاسی و علم زراعت نگاشته شده است. جداول پرشمار و ارائه آمارهای مختلف از مسائل گوناگون از نقاط قوت کتاب محسوب می‌شود. تعداد زیاد فصل‌های کتاب البته موجب شده که برخی از آنها بسیار کوتاه باشد. در شماری از فصل‌ها نیز از منابع کمی استفاده شده و برخی از مطالب آنها تکراری به نظر می‌رسد. ناشر کتاب یکی از ناشران پرشمار در حوزه توسعه روستایی در کشور هند بوده و ناگفته پیداست که این کتاب هم هندمحور است. از ویژگی‌های مثبت کتاب، ارائه پیشنهادهایی در پایان برخی از فصول برای مطالعه و تحقیق بیشتر است. اشاره به وضعیت کشورهای مانند بنگلادش، پاکستان، نپال و سری‌لانکا، جنبه مقایسه‌ای کتاب را تقویت کرده است. همچنین، کتاب «شهری شدن نواحی روستایی» تنها وجوه کاربردی و عملی ندارد بلکه در آن، تلاش شده است تا به ابعاد نظری شهری شدن روستاها نیز توجه شود. برخی از مباحث جالب توجه کتاب عبارت‌اند از: توانمندسازی در سطح محلی، توسعه اجتماع محلی، خدمات اساسی شهری، توسعه صنایع در روستاها به شکل نامتمرکز، تأمین اعتبارات خرد، و کسب و کارهای خردمقیاس روستایی. در مجموع، غرب‌محور نبودن مباحث کتاب و نزدیکی بسیاری از آنها با واقعیت‌های کشورهایمانند ایران موجب شده است

که کتاب‌هایی از این دست آثاری مفید و قابل استفاده برای پژوهشگران و علاقه‌مندان توسعه روستایی در کشورمان باشند. برای غنا بخشیدن به حوزه توسعه روستایی در ایران، علاوه بر تألیف آثار علمی متکی بر پژوهش‌های نظام‌مند و معطوف به شرایط داخلی کشور، شایسته است که به ترجمه کتب مناسب خارجی نیز توجه شود، موضوعی که تاکنون چنان‌که باید، بدان نپرداخته‌ایم.

مهدی ابراهیمی*

یادداشت‌ها

1. exclusionary	2. self-concept
3. Uttar Pradesh	4. slums
5. community development	6. overcrowding
7. explosion	8. sustenance of agriculture
9. holistic	10. retailers
11. migration flows	12. trivial jobs
13. rural urbanization	14. rural industrialization
15. upgrade	16. immunization
17. abysmal	18. nuclear families
19. social harmony	20. drainage
21. sewerage	22. labour-intensive
23. unplanned	24. congested
25. risk containment	26. trafficking
27. neoclassical	28. institutional
29. Marxist	30. Gandhian and Nehruvian
31. Chhotanagpur	32. agro-based
33. living	34. barter economy
35. cash rich economy	

* کارشناس ارشد توسعه، دانشگاه تهران (mehdi16359@gmail.com).